

Оригинални научни рад

<https://doi.org/10.18485/folk.2018.3.2.8>
821.163.41-34:398:[929 Đorđević T.
821.163.41-34:398:[061.12 (497.11 Beograd)
398.2:929 Đorđević T.

Народне приповетке у рукописној збирци Тихомира Ђорђевића у Етнографској збирци Архива САНУ¹

Марина Младеновић Митровић

Под бројем 90 у Етнографској збирци Архива САНУ налазе се *Народне умотворине у пиротском округу* које је сакупио Тихомир Ђорђевић. Поред приповедака о којима је реч у овом прилогу, збирка садржи епске и лирске песме и загонетке. Анализирају се четири народне приповетке из овог корпуса и сагледавају у контексту целокупног Ђорђевићевог рада на пољу фолклористике, посебно ангажовања у теренским истраживањима и приређивања збирке *Циганске народне приповетке*. Разматра се однос сакупљача према грађи и укратко се анализирају посредни подаци о начину бележења усменог текста кроз фонолошке, морфолошке, лексичке, синтаксичке и стилистичке карактеристике. У прилогу доносимо текстове анализираних приповедака, чему претходе напомене о Чајкановићевим интервенцијама на тексту који је делимично припремљен, али ипак није објављен у оквиру *Српских народних приповедака* (1927).

Кључне речи: Тихомир Ђорђевић, народне приповетке, Етнографска збирка, Архив САНУ, рукописна грађа

Биографија универзитетског професора и академика Тихомира Р. Ђорђевића (1868–1944) позната је и посвећен јој је низ научних радова и стручних прегледа (Недељковић 1971; Љубинковић 1984; Јовановић 2008; Жикић 2012; Поповић Николић 2017). Његова библиографија обухвата многобројне радове из области етнологије, етнографије, фолклористике, културне историје, а остао је упамћен и као оснивач научних друштава и часописа *Караџић*.² Проучавао је фолклор

¹ Рад је настао на пројекту *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* (178011) Института за књижевност и уметност, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

² Ђорђевићевом биографијом и библиографијом најпотпуније су се бавиле његове сестричине Љубица и Даница Јанковић које су, уз проучавање његовог дела, публиковале

балканских народа и залагао се за утемељивање фолклористике као засебне научне дисциплине³. Као узоре Тихомира Ђорђевића Ненад Љубинковић издваја Вука Караџића, Милана Ђ. Милићевића и Стојана Новаковића⁴ (1984: 280).

Ђорђевићева научна интересовања била су широка и разноврсна⁵, а обухватала су и сакупљање народних умотворина на терену. Подстицао је и друге сакупљаче да се ангажују на овом пољу, те је у свом часопису *Караџић* позивао на прикупљање фолклорне грађе мимо пројекта Српске краљевске академије⁶, приметивши да се рад у овим оквирима одвија споро а да ће од већег ангажовања на терену и Академија имати користи (1899: 4; 1900: 41). Ђорђевић упоређује пројекат Академије са сличнима на бугарском и хрватском подручју и закључује да се тамо прихвата „сирова“ грађа, што је чини и много обимнијом, а указује и на то да у другим научним срединама, за разлику од српске, постоје упутства за сакупљачки рад (1899: 1–4).

Импулс за прикупљање фолклорне грађе Ђорђевић није добио само од поменутих узора, већ је он проистекао и из његове потребе за систематичношћу. Посебну пажњу Ђорђевић је посвећивао питањима организованог сакупљања грађе, за шта је налазио примере „у бројним фолклорним друштвима у свету и у њима тражио моделе примењиве на српско духовно наслеђе, културне и научне прилике“ (Поповић 2011б: 284; уп.: Ђорђевић 1899: 44–46, 105–111, 120–121, 275–278). Слична тенденција огледа се у још једној црти његовог рада: „Потреба

и грађу и рукописе. Библиографија објављена у *Споменици посвећеној стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића* обухвата 720 јединица (Мишовић 1971: 33–65).

³ Ненад Љубинковић га назива првим модерним фолклористом (1984: 275).

⁴ Управо је Новаковић, заслужан и за покретање *Српског етнографског зборника*, у низу текстова указао на неопходност систематског сакупљања усмене грађе (1888: 178–197), а ова идеја водила је оснивању Етнографске збирке под окриљем Српске краљевске академије. Подстрек и смернице за изучавање народних приповедака Новаковић је дао у својој историји књижевности (1867) и тексту објављеном у *Вили* (1868) поводом Јагићеве историје књижевности, чиме је извршио огроман утицај на изучавање народне прозе. Његов став да је „упоредни (компаративни) правац једини (...) користан“ (1868: 533) и универзалан за проучавање сваког књижевноисторијског периода иде руку под руку са сакупљачком праксом јер је потребно обезбедити што већи фонд грађе која ће се поредити.

⁵ Данијела Поповић (2011а) дала је преглед радова о Ђорђевићевом доприносу истраживању етномедицине, етнокореологије, ношње, архитектуре, социологије, антропологије итд.

⁶ Академија је имала за циљ објављивање критички приређених зборника грађе, што је представљало значајан подухват у српској науци јер, како је истакао Павле Поповић 1903. године, „наше приповетке нису ни једанпут научно издане, са потребним научним апаратом, са назначењем паралела појединих приповедака“ (Поповић 2000: 15).

да се о одређеним појавама прикупи што више информација из разнородних извора утицала је на доминацију фактографског материјала у Ђорђевићевим делима“ (Поповић 2011а: 234).⁷

Тихомир Ђорђевић бележио је приповетке, предања, кратке говорне облике и усмену поезију, а грађу је објављивао у *Караџићу*, *Босанској вили*, *Бранковом колу* итд. Поједини записи нашли су се и у његовим научним радовима, као и у путописима. Обично је уз грађу давао информације о времену и месту бележења, ретко је бележио податке о казивачима и контексту приповедања. Грађу је често записивао по сећању, ослањајући се на парцијалне белешке које је сачињавао у току приповедања⁸ (Поповић 2011б: 284–285). Из предговора збирци *Циганске народне приповетке* сазнајемо да Ђорђевић жали због свог слабог познавања циганског језика, што види као велики недостатак у бележењу текстова.⁹ У периоду 1901–1902. забележио је 53 приповетке у колонији Цигана клинчара у Алексинцу¹⁰, док су остале забележене касније од различитих информатора, сакупљача и на различитим местима (Ђорђевић 1933: III–VI).

У Етнографској збирци Архива САНУ под бројем 90 налазе се *Народне умотворине у пиротском округу* које је сакупио Тихомир Ђорђевић. Збирка се састоји од 149 песама (11 епских, 99 општих женских, 15 лазаричких, 15 сватовских, 4 „на седељке“, 5 „у колу“), 4 приповетке, 221 загонетке и речника који броји 405 јединица¹¹. У Инвентарној књизи стоји напомена: „Ову је збирку дао М. Иванић¹² из етнографског рада г. Ђорђевића употребљеног за *Браство* Друштва Св. Саве. Пред песмама је кратак предговор о језику. – Све песме – па и епске – без наслова су“. Приповетке су исписане на 6 полутабака црним мастилом на страницама 209–219. Пагинација је извршена накнадно графитном оловком.

⁷ Систематичност као одлику Ђорђевићевог научног рада истиче и Душан Недељковић (1971: 25–30), као и Ненад Љубинковић (1984: 284), подсећајући да Мирко Барјактаровић назива Ђорђевића нашим најбољим систематичарем (Љубинковић 1984: 284; Барјактаровић 1953: 259).

⁸ Оваквим поступком користио се највећи број његових претходника и савременика.

⁹ Сами информатори такође су оценили ситуацију приповедања на српском језику као неприродну, али су зато записану приповетку коју би им Ђорђевић сутрадан прочитао доживљавали „као нешто боље и лепше од онога што су ми они казивали“, те се због тога нису усуђивали да текст исправљају, иако им је Ђорђевић управо због тога читао све што је записао (Ђорђевић 1933: IX–X).

¹⁰ Ђорђевић описује на више места поступак задобијања поверења информатора (1933: VIII–X).

¹¹ Речник је предат Институту за српски језик.

¹² Момчило Иванић, уредник *Браства* и секретар Лексикографског одсека Српске краљевске академије.

Збирку је Иванић послао 1902, што је година Ђорђевићевог одсуства из Србије, када је студирао један семестар у Бечу и бранио докторку тезу *Die Zigeuner in Serbien* у Минхену. У то време је радио у Алексинцу, прво у гимназији а затим у учитељској школи и уређивао *Караџић*, који помануће године није изашао, такође због Ђорђевићевог одсуства.

Уз Ђорђевићеву збирку народних умотворина из Пиротског округа приложено је писмо¹³ у коме он износи запажања о дијалекту „којим народ тога краја одева умотворине своје“. Примарна сврха писма, међутим, јесте да оправда и објасни начин на који је бележена грађа и да евентуалну језичку неуједначеност прикаже у светлу стања затеченог на терену. Недоследност и несаобразност у бележењу појединих речи нису одраз неаутентичности већ управо супротно, јер се у различитим местима и међу различитим људима пиротског округа различито говори (а разлике се појављују чак и у говору истог човека). Ђорђевић каже: „Народне пак умотворине које овде износим, забележене су потпуно онако, како су из уста народни изашле, и износим их као творевину и тековину народну.“ Ђорђевићу је ово објашњење било веома важно те га је поновио, инсистирајући на томе да управо оно што се чини одразом неадекватног начина бележења представља доказ веродостојности грађе: „Кад се ове и сличне ствари имају на уму, онда ће се знати зашто су поједине умотворине које овде износим по језику другојаче од других, зашто у истој умотворини има мешавине облика ит.д, мада сам ја сваку умотворину оставио онаквом каква је из уста народних изашла.“ Након указивања на неколико језичких карактеристика грађе, Ђорђевић и трећи пут износи сличну напомену: „Ове напомене чиним не с тога да бих што о језику пиротског округа рекао и изнео, већ с тога што хоћу да учиним пажљивим сваког коме би се учинило да купећи народне умотворине, нисам пазио, те да су се увукле недоследности. То ми се, мислим, не може пребацити. Тих недоследности има у самом језику.“

Иако је сам Ђорђевић дао податке о својој методологији, која је приликом сакупљања збирке *Циганске народне приповетке* подразумевала писање бележака и реконструисање текста приповетке на српском језику, његов предговор рукописној збирци и увид у текстове упућују на то да се начин рада у другом случају разликовао. Могуће је да је одсуство језичке, па и културолошке баријере (чије се постојање претпоставља на основу података о поступцима задобијања поверења информатора) олакшало процес бележења усменог текста, који је већини сакупљача био у најмању руку проблематичан. У случају збирке *Циганске народне приповетке* управо је спец-

¹³ Архив САНУ, Етнографска збирка, сигн. 90-1.

ифичан ситуациони и социокултурни контекст отежао завршну фазу процеса текстуализације и инкорпорирања контекстуалних факата. С обзиром на то да је категорија аутентичности записа усменог текста проблематична јер имплицира постојање дихотомије правог и лажног (Bendix 1997: 9), може се рећи да завршна фаза текстуализације народних приповедака из Етнографске збирке Архива САНУ бр. 90 показује већи степен повезаности са чином извођења усменог текста; удео и улога сакупљача у обликовању текста мањи су, а репрезентативност ситуационог и културног контекста већа.

Дијалекатске карактеристике, текстуална кохезија, наративна синтакса, па и стање рукописа¹⁴ упућују на то да су четири приповетке могле бити записане у току самог приповедања, мада Ђорђевић не оставља никакве податке о ситуационом контексту, деиктичким или метанаративним¹⁵ аспектима приповедног чина. Иако се „разматрање текста не може задржати само на нивоу стилско-структурне анализе вербалних параметара, већ се значење остварује увек изнова, у свакој појединачној ситуацији” (Ђорђевић Белић 2012: 279), записи који припадају времену које је претходило савременим методолошким начелима теренских истраживања не пружају много других аналитичких могућности.¹⁶

За језичку анализу узимамо један одломак из приповетке бр. 2 који показује индикативне фонолошке, морфолошке и синтаксичке карактеристике. Посматрају се оне особине које су као особености ус-

¹⁴ Мисли се на недоследно бележење интерпункције, изостављање запета, апострофа који означавају полуглас, цртица у постпозитивној употреби показних заменица, црта и наводника у управном говору, као и на смањену читљивост и неуреднију графију. Ово је посебно изражено у приповеци бр. 2 која је дужа од осталих, те је можда изискивала више времена за записивање, и остављала мање за симултано уређивање текста.

¹⁵ Постоји само један метанаративни коментар који сигнализира завршетак приповедања и сумира исприповедано на крају приповетке бр. 2: „Ете тека је углар ста нул цар“. Такође, на неколико места се у истој приповеци у загради даје књижевни синоним одређених дијалекатски маркираних речи (експликативни коментар): „углар (ћумурџија)“, „литну (полете)“, „упуди (уплаши)“, „пак (опет)“, „тиће (тек)“, „лаштила (сијала)“, „франги (златника)“. Није познато да ли оне потичу од записивача који је водио рачуна о читаоцу текста или од приповедача који је водио рачуна о публици (публику је чинио најмање записивач). Да је већа вероватноћа да су у питању записивачеве интервенције упућује то што се не објашњавају само непознате лексеме, већ и нестандартни или граматички неправилно употребљени облици речи („село (села)“, „купу (купају)“, „бш (баш)“) или нешто што из приповедања није довољно јасно („она (сна)“, „човек (младожења“).

¹⁶ Индикатори усмености („гласа“) у записаном тексту могу бити и стилистичког карактера (Reichl 2014: 7), а скоро је немогуће разликовати их од „исправне“ текстуализације.

меног текста издвојене у истраживањима посвећеним овом проблему (в. синтезу у: Chafe, Tannen 1987)¹⁷, где се, између осталог, истиче да се писање одликује дужим, комплекснијим реченицама тј. чешћом употребом зависних реченица у којима се користи ређа и разноврснија лексика од свакодневне, више придева и прилога. Усменост карактерише већи број речи, а чешћа су понављања како би се донела одређена информација. Усмени стил одликује фреквентнија употреба глагола него именица, а употреба напоредног односа, који се чешће везује за усмено изражавање, условљава употребу напоредних везника.

Грађа се одликује доминантношћу вербалног стила у односу на номинални, а он је, према истраживању Милорада Радовановића, карактеристичан за „примарно писане“ функционалне стилове (Radovanović 1988: 255). Примарно писани функционални стилови (политички, правни, административни, новинарски, научни) се, према истраживању поменутог аутора, одликују доминантношћу номиналног стила, односно глагола који могу да генеришу именицу, што води ка томе да искази буду „statični, impersonalni, apstraktni“, услед неутралисања вербалних језичких средстава као што су „vreme, lice, tranzitivnost, modalnost, aspekt, faza“ (Radovanović 1988: 255), а то не одговара стилу народне приповетке. У Ђорђевићевим записима приповедач користи углавном просте реченице у напоредном односу, без тенденције да глаголске облике замени именицама:

Он се упуди (уплаши) па јутре дан одмах узео леб, па отице тамо. Чека он, чека, оне дојдоше, и узеше онеја две та си одмах скуташе на два места дреје те, декато мислиоше да ћи не најде, а он ћи па узео и помести, и узео на младуту девојћу. Оне излезеше из воду ту, потражише, нема дреје на младу ту. Оваја одма потрча и стиже га, па му се молила много, ама он не даде, него ћу увече у ижу.

Једна од често у литератури истицаних одлика усменог стила јесте већи број речи и чешћа понављања у доношењу одређене информације (више клауза, али мање садржине), што је блиско повезано са већом фреквентношћу напоредног односа у поређењу са употребом зависних реченица. О томе говори и Маја Бошковић-Стули (1975: 157), истичући да је у народној приповеци паратакса примарнији облик у грађењу реченице него хипотакса:

Он се упуди (уплаши) па јутре дан одмах узео леб, па отице тамо. Чека он, чека, оне дојдоше, и узеше онеја две та си одмах скуташе

¹⁷ У овом прегледном раду сумирају се и истраживања која показују да између усмености и писаности нема кључних разлика (Chafe, Tannen 1987: 389–390).

на два места дреје те, декато мислеоше да ћи не најде, а он ћи па узе и помести, и узел на младуту девојћу. Оне излезеше из воду ту, потражише, нема дреје на младу ту. Оваја одма потрча и стиже га, па му се молила много, ама он не даде, него ћу уведе у ижу.

Приповедач користи различите начине за означавање референцијалности – заменице, постпозитивни члан, прилоге:

Он се упуди (уплаши) па јутре дан одмах узе леб, па отиде тамо. Чека он, чека, оне дојдоше, и узеше онеја две та си одмах скуташе на два места дреје те, декато мислеоше да ћи не најде, а он ћи па узе и помести, и узел на младуту девојћу. Оне излезеше из воду ту, потражише, нема дреје на младу ту. Оваја одма потрча и стиже га, па му се молила много, ама он не даде, него ћу уведе у ижу.

На фонолошком нивоу може се приметити одлика коју је записивач сам истакао у предговору¹⁸, а тиче се, из перспективе књижевног језика, упадљивих дијалекатских црта које су резултат гласовних промена (нпр. *ћи, ћу* – енклитичког облика датива и акузатива трећег лица једине личне заменице женског рода; *девојћу* – дијалекатског облика стандардне лексеме *девојка*), изостављања гласа *х* (у примеру *леб*), очуваности сугласничке групе *јд (у примеру *најде*), очуваности финалног *л* у облику трећег лица једине мушког рода радног глаголског придева (у примеру *узел*). Дијалекатске црте се јасно уочавају и на морфолошком плану, нпр. употреба предлошко-падежне конструкције *на младу ту* (у конструкцији „дреје на младу ту“) уместо употребе присвојног придева (према стандардном младине *дреје*), као и на лексемном (*упуди, скуташе, дреје, ижу*).¹⁹ Експресивности приповедања доприноси употреба аориста (*узе, скуташе, излезеше, потражише, потрча, стиже, не даде, уведе*), фреквентнија употреба неких лексема (нпр. лексеме *одмах*, која је са дијалекатском варијантом *одма* у фрагменту наведена три пута, чиме се радња интензификује, посебно кад се има у виду да се фреквентније употребљава баш временски прилог *одмах* који и значењски имплицира да се описиване радње дешавају брже, једна за другом, сукцесивно), понављања (*чека он, чека*) и наративна перспектива, која је маркирана употребом измењеног реда реченичних конституената (*чека он*).²⁰

¹⁸ „Негде се каже: *зи, зу*; негде *ћи, ћу*; негде *и; ју*“ (подвукао Т. Ђорђевић).

¹⁹ Детаљно о фонетици и морфологији дијалекта в.: Белић 1905: 1–619; о лексичком фонду дијалекта в.: Златковић 2014; укратко о основним специфичним и осталим заједничким особинама призренско-тимочког дијалекта в.: Ивић 1985: 110–115.

²⁰ Ђорђевићеви записи циганских народних приповедака и приповедака из Етнографске збирке драстично се разликују. Иако се и штампане приповетке одликују

Приповетке су Академији, поред Тихомира Ђорђевића, слали и други сакупљачи-научници, међу којима су Драгутин Костић (проучавалац народне и старе српске књижевности и језика), Милош Ивковић (дијалектолог) и Никола Јакшевац (филолог, ученик Ватрослава Јагића). За разлику од Ивковића и Јакшевца, Ђорђевићеви циљеви нису били филолошки, што је и истакао у писму на почетку збирке – грађа није подлога за представљање дијалектолошког материјала, већ је дијалекат саставни део усмене творевине који посредно осликава контекст, текстуру²¹, одлика је саме грађе и саставни део приповедног чина. Он сматра да су умотворине примарне у односу на језик и на самом крају писма за детаљније карактеристике дијалекта упућује на истраживање Косте Костића, објављено у *Караџићу* за август и септембар 1900. Иако Ђорђевић рукопис није сам послао Академији, материјал се уклапа у концепцију пројекта Етнографског одбора – сакупљање грађе из оних крајева где Вук није прошао и који су били етнографски недовољно истражени.

Ђорђевићево разумевање фолклора, у смислу квалитета бележења народних приповедака, разликовало се од начина на који је грађу бележила већина других Академијиних сарадника. Научно интересовање Тихомира Ђорђевића није било филолошко и дијалектолошко. Као што је већ истакнуто, он је био први модерни фолклориста, а бавећи се низом сродних дисциплина стекао је компетенције да као сакупљач допринесе квалитетним записима грађе. Други извор његовог разумевања вербалног фолклора лежи у укореењености у народну културу (која се може у мањој или већој мери приписати већини ондашњих сакупљача): наводи се да је Ђорђевић „провео своју прву младост на селу, где је могао да се упозна с народ-

једноставношћу наративне структуре, степен њихове структурираности је ипак већи, реченице су сложеније, уједначеније и боље обликоване јер су подвргнуте сакупљачевој/приређивачевој редакцији због већ поменутих отежавајућих околности бележења грађе и накнадног рада на тексту. Ово запажање можемо илустровати поређењем наведеног одломка из рукописне збирке са следећим штампаним примером: „Пошто убије оалу узме оне три девојке и њихово одело, које је било од злата, али које нити је било кројено нити је кроз њега игла прошла, и које је било смештено у трима кутијама, па се упуту рупи кроз коју је и сишао, да би се горе повратио. Девојке му рекну да веже најпре себе, па онда њих, јер ако њих прво веже могу браћа њих извући, а њега оставити у рупи“ (ЦНП, 25). Грађа из штампане збирке ближа је књижевном језику, садржи низ зависних реченица (које усложњавају реченичну структуру), именских предиката, у приповедању се користи перфекат итд.

²¹ Маја Бошковић-Стули сматра да писани текст може посредно преносити неке квалитете текстуре и контекста, али негира да та могућност постоји код стилизованог материјала (1976: 42–43).

ним животом, обичајима и традицијом“ (Антонијевић 1969: 140). Мирко Барјактаровић претпоставља да је „службовање његовог оца 'попа Раје' у селима која су била (...) етнографски још свежа“ навело „младог Тихомира да се ода испитивању и проучавању народног живота и народне културе“ (1953: 257). Ове биографске податке истичемо јер су важни за формирање контекста у ком треба посматрати Ђорђевићев рад. Тај контекст је близак оном о ком говори Марија Клеут у вези са Милицом Стојадиновић и њеним односом према народној култури, интерпретирајући „сведочење о раном сусрету песникиње са усменим приповедањем“ као „посредно сведочанство о биполяризованој култури“ (2012: 59). Дакле, Ђорђевић се у стратегији документовања народних приповедака истовремено ослањао на широка научна знања из области фолклористике и на своја инсајдерска знања о народној култури, за разлику од оних сакупљача који су били ограничени филолошким циљевима²² или недовољном стручношћу у овом послу.

Веселин Чајкановић почео је да редигује текст друге приповетке, али тај посао није завршен нити је приповетка објављена у зборнику *Српске народне приповетке* (1927). Редиговане су прве две странице и неколико реченица на почетку треће. Чајкановићеве интервенције нису унете у текст рукописа који се доноси у прилогу зато што би утицале на његову читљивост и кохерентност, имајући у виду њихову густину. Његове измене, осим правописних исправки, ишле су у правцу приближавања књижевном језику и уклањања дијалектолошких особености на свим нивоима на којима се Ђорђевић трудио да их забележи: фонолошком (дрвјата – дрвета, чу – ћу, одма – одмах, девојће – девојке, много – многу, зарадува – зарадова, живел – живео), морфосинтаксичком (че да долету – долетеће, че те тражу – ће те тражити, чу идем с тебе – ићи ћу с тобом) и лексичком (окну – викне, врне – врати, соблекоше – свукоше, пак – опет, тегаја – тада). Паратаксичку једноставност приповедне реченице није мењао, али је изоставио поједине реченице које је сматрао сувишним, водећи рачуна о естетском аспекту грађе (нпр. изостављене су: „Па, ете, така су много тамо преживели вамилија си њим била отуде“, или: „И тај Марко се доста мучил и радил, да му стане син на нође, дор да се ожени“).

Није познато зашто је Чајкановић одустао од објављивања, али његова писма упућена Ђорђевићу, објављена у студији Светлане Мирчов (2008), указују на међусобну љубав и поштовање два научника (Чајкановић се Ђорђевићу обраћа са „драги Г. Тико“, а писма заврша-

²² У одређеном смислу били су лимитирани и аутсајдерском позицијом, с обзиром на то да је Јакшевац био пореклом из Славоније, а грађу сакупљао у Врањском округу, док је Милош Ивковић из Осијека грађу сакупио у Ресави.

ва формулацијом: „Много Вас поздравља и воли Ваш...“ и сличним присним поздравима), као и на узајамну сарадњу која се огледала у размени књига, преписивању текстова народних умотворина које Чајкановић није имао код себе и саветима.

Први Ђорђевићев запис је прича о животињама (AaTh 1+15). Лисицу која се прави мртва човек стави на кола, а она му украде рибу. Лисица оде са вуком да заједно лове рибу код воденице. Затим позове воденичара, који ухвати вука са репом залеђеним у ћупу.

Бајка записана под редним бројем два најдужи је од четири записа. Сиромашног младића мајка пошаље на воду у планину да нађе жену. Тамо долазе три девојке, које су у ствари три драга камена. Прве две му на превару побегну, он се ожени најмлађом. Продаје њене рукотворине и обогате се кад она ископа злато. Преселе се у град, где се у њу заљуби цар. Девојка пошаље младића на воду код свог оца да тражи његову помоћ. Добије топуз који бије на команду, победи цара и његову војску и сам постане цар. Припада типу AaTh 465, с тим што јунак не добија немогуће задатке, већ уз помоћ магичног предмета (D1401.1) победи противника.

Трећа приповетка је варијанта типа AaTh 480. Пасторка дели храну са животињама у воденици, које јој затим помогну да отера ђавола. Донесе кући благо које је ђаво оставио. Маћехину кћер удави ђаво. Последња припада типу AaTh 219E*, али је уз то и кумулативна, о животињама које су кренуле у печалбу. Деда имао петла, баба мачку. Петао служи код цара, који га осуди на смрт кад нешто згреши. Лисица и вук га одбране. Петао се избави и однесе деди царев новац, а мачка баби донесе пацова.

Приповетке припадају уобичајеном фонду, те највећим делом њихов значај лежи у начину на који су забележене и у импликацијама које језички материјал посредно рефлектује. Поставши део Етнографске збирке, Ђорђевићеви записи реконтекстуализовани су, добили су нови, друштвено-културни контекст заједно са осталим записима који се у овој збирци налазе и који сведоче о историји сакупљања фолклорне грађе, која се у овом случају одвијала под окриљем научне институције, као и о разноликости сакупљачких пракси.

Прилог

Ђорђевићеви записи народних приповедака (Архив САНУ, Етнографска збирка, сигн. 90–1)

1. Вук и лисица.

Пош'л човек из воденицу и најде једну лисицу, која се била умртвила, па њу тури на кола. Човек је бил наваћал рибе. Лисица узне онеј рибе па њи изврља на кола. Кад човек дојде дома, окне си дете и рекне: сине, сине, ја тата к'кво је наш'л. Ама дете не најде ништа у кола. Лисица се била скинула и утекла и се врнула, па си с'брала рибе и њи турила у пазуку. – Сретне њу вук, па њу запита: К'кво једеш, кума лијо? – Једем си црева испод мишку. – По тој појде и вук сас лисицу па отидну под воденицу да лове рибу. – К'ко да њи ловим? – пита вук. – Тури реп у ћуп, па у воду клекни. – Вук такој и учини ама се замрзне. – К'д то виде лисица почне да ока: Воденичарко, вук ти под воденицу! – Кад вук то чује, кидне да бега, а реп му остане у лед у ћуп.

2. „Како је углар (ћумурџија) станул цар”.

Беше један човек по имену Марко, ама неје тија, што казују, Марко Краљевич, него друђи Марко. Живеа је у шуму, па имал и жену и једно дете, а у туја шуму неје имало никој, само они имали и ижу добру и ранили се сас кору од дрвјата. Па, ете, така су много тамо преживели вамилија си њим била отуде. И дете је тамо порасло, и стануло на женидбу. И тај Марко се доста мучил и радил, да му стане син на нође, дор да се ожени. Па пошал да тражи снау, па нема нигде село (села) него све планина. Он пошл, пошл, па се врне и каже: „Куде сам пошл ка нема нигде човеци-ти? Врне се дома па рече: нема, жено, да најдемо ми за нас снау, а она му рече: мужу, не тражи, мани се: ја знам дека има за нас сна, чу да пратим сина-тога си, он че си доведе. И окну сина: „синко, бре, иди тамо кудето си видел водуту у планиниту па чекај. Тамо има за тебе жена. Око пладне че да долету три девојће, ама несу девојће него како три драђи камика; оне су крилате, па се тамо купу (купају), а ти њим узми дреје-те, па варкај да побегнеш дома, оне не могу да одлету без дреје-те, па че те тражу. Па ако те стигну и да ти сакау дреје-те тим њим не давај па нека дојде дор дома по теб гола и чим улезне у нашу ижу, више и да се облече не може да си одлети“. Син њу послуша и отишл на туја воду па се скута. Када беше окол пладне

долетеше и соблекноше се, па се вукнуше у воду-ту и нема да излазе. Он им узме дреје-те, па видел да не може да носи на све-те он фрљи на две, а на најстари-ту узме, па дојде чак близа дома, а оне излећу и виде да нема дреје-те на стари-ту. Оне две се обучу и литну (полете), па виде куде носи онија дреје-те и кажу на стари-ту: да иде, да са стигне и да га излаже, да си узме дреју-ту. Она потрчи и стигне га, па му ђу сака и молила га, лгала га чу идем с тебе по са чу сам ти жена, само ми дај да се облечем, срамота ме да излезем при мајћу ту, а он тегаја превари се и даде вој реју ту. Она си ђи узме и облече се па си одлети. А он си одма' отиди дома, па га питала мајћа си: „камо ти, синко, жена?“ а он рекл: Нано, ја ђу доведох еј до тамо, па ме излга и узме си дреје те и побеже.“ А она му рекла: „Е синко, ти нема ни да се ожениш када не умејеш.“ Иди јутре, па чекај тамо, пак (опет) чекај сга онуја срегњу ту, њој узми дрејете, па ако њу испустиш, ти нема да се ожениш. Кад би јутре а он отиде тамо, и на пладне дојдоше пак све три и улезоше у воду ту. Он узме на средњу ту дреје те па побеже. Час малко излезоше из воду-ту и потражише дреје-те, а они ђи нема; она две има а на срегњу ту нема. Она се сетила да ђи је онија однео, па одма потрчала, па га и она тека исто преварила и узела па си одлетела. Тегаја он си дома па отишл, па га питала мајћа си: „Камо жена, сине?“ и он вој рече: „и тоја ме така излга“. Она му рече: „оште онуја ако не може да излжеш, ти нема никако да се ожениш“. Он се упуди (уплаши) па јутре дан одмах узме леб, па отиде тамо. Чека он, чека, оне дојдоше, и узеше онеја две та си одмах скуташе на два места дреје те, декато мислиоше да ђи не најде, а он ђи па узме и помести, и узел на младуту девојћу. Оне излезоше из воду ту, потражише, нема дреје на младу ту. Оваја одма потрча и стиже га, па му се молила много, ама он не даде, него ђу уведе у ижу. И ка(д) виде мајћа она се зарадува, па вој даде одма њину премену, а онуја њојну скута, и она остане њима сна. Њи немало кој да венча, него је тека тиће (тек) само доведена. Тека се ожени и пређу неколко дни. Они су имали занајат само угларл'к, па носили и [три] углење и продавали у град. Ама је било далеко да носе углење до град, а тија град беше царски, у њега седел цар некој. Однел једнуш тија човек Марко продал углење па си врне дома за једну недељу. Друђи пут че носи његов син, а сна приговорила једну крпицу, коју је изаткла, па је била како од драђи камик, па се лаштила (сијала), толко убава била. Па ђу дала на момчето си. Оно ђу понесло и изнело при тога, кудето продавал углење-то. Тај бил некој богат трговац, па узме туја крпу и узвери се, па га питал: „одека ти је оваја крпа?“ А он рекл: „газдо, то је моја жена изаткала“. „Очеш да ми ђу продаш? – Очу, како да нечу“ – и погоде се за дваесе франги (златника) једна крпица, па поручи 'ош за некоју да изаткаје. Кад отиде дома, изнесе паре при мајћу си. Она се

развери и зарадува. После понел по друђи пут углење-то а она пак изаткала 'оште једну. И кој пут носил углење, она све по једну ткала и праћала. Тека је минуло три година: они носили углење и крпе, зберу паре и ослободе се малко. Тегаја она (сна) рече мужу: „Ја не могу да седим овдева у шуму-ту, него аде ти сас мене и узми трнокоп, да идемо 'еј тамо“. Он си узме и појде с њу. Пошли малко, па му рекла: де копај тука, да прајимо тува ижу“. Он ване да копа и извади јед'н казан дука-ти. Тегаја узму па пренели паре дома, па одма натовари магаре-то сас паре тија муж, младожења и однели у град. Питал га онија што куповал углење: „камо ти углење, носиш ли? Он рекл: „нема, не носим с'га, него чу те питам, да ми кажеш, дека има ижа да си купим?“ Онија рече: нема б'ш сга нигде да знам да се продава. Има само једна кудето царски сарај, ама је много скупо, а ти си сирома', не мож да ћу платиш. Те, (ето) сга бш (баш) бије тобош и продава се“. Онија човек (младожења) када то чу, он се одма приварка: „аде да ми ћу кажеш“. Појде на тамо с њега и каза му тија ижу. Одма ћу он упазари и плати, па си отиде дома и покара сви, та си преселише у град. Минуло неколко дни. Цар излазил у шетање по дворами господвијат си, па видел комшику-ту, нову-ту, и се чудил, како је убава, како слнце сјаји и какво га сирома човек узел, та намислил да му ћу узме, да стане царица она, зато што му била по убава сто пут оди његову царицу. Позове тогаја новоселца. Он дојде па пита: „Цару, за каво ме тражите?“ цар рекл: тражим, да те питам: оче ли да се променимо сас женете?“ Он рекл: „вич'те, ако дава закон“. – Закон дава. – А ја не давам моу жену, дор ми стоји глава на рамена“. Така га много пута позивали, он се све одговарал. Каде дојде веч остало 'ош два дни, па че му узму жену-ту, он тегаја каже на жену-ту си. Када вој каза, она се зачуди и насмеја, па рекла: „ти се не бој; да ме дизаш изјутро порано да те пратим негде.“ Када беше ујутра, он ћу диза, она омеси 'леб, па му даде и рече: „да идеш куде-то си ме нашл на воду-ту, па окни: Дарин ћол! Дарин ћол! Че да искочи башта ми ама ти немо да се упудиш, он је страшан, па му реци: тате, прати ме ћерка-ти да ми дадеш силу; оче цар да ми узме твоу черку њему за жену, а ја сам теб зет, та си не давам, ти да ми дадеш силу да се отнем ја отуде, чу те молим“. Он отиде дори тамо на воду-ту, за једн дн па преспи тамо и у јутро се дигне па се изми и прекрсти. Окну два пут како што му рекла жена-та. Искочи из воду један страшан човек, ама неје човек, неје медвед, никакав неје. И пита: „Кој то ми ока?“ Онија му све каза, а тија страшан муж рече: „чекај малко, са'чу да ти донесем, и улезе у воду-ту и изнесе једн малечак топуз. Те ти това, ка' појдеш а ти ми речи: удри топуз! па ти седи одзада и не бој се!“ Он стиже дори дома до вечер („до к ноћи“). Седеше та повечераше и она му каза: да цар сбрал војску и зготовил да иде јутре да се венчује с мене'. Ка' би у јутро цар дојде сас

војску, да води на венчање сиромашкову жену. Тегаја ови истури топус и окну: „удри топус!“ Топус се јазигра једн'к и потепа сви-ти, само цара пусти. Цар си отиде и учуди се што би това?! Пак си сбира много голему војску и позва онога сиромашка у поље да га стреља. И 'те ти сиромашак иде, нема куде, нема што да си праји. Обиколи га оди свуде војска-та. Он си ишл с магарето, па извади топус и окну: „удри топус!“ а он се раздува како студен ветар и сјаји како слнце. Све потепа пак па си врну при њега. Он га фрљи у торбу па укачи на магаре-то, и отиде право цару, и уби и цара и министре, и узе престол и завлада он. Ете тека је углар станул цар.

3. Маћа и пасторкиња.

Била једна жена, па имала једну ћерку и једну пасторкињу. Ћерку је арно чувала, а пасторкињу неје. Један пут испрати пасторкињу у воденицу, па вој да да једе кравајче од говеђак. Пасторкиња је јела у воденицу од кравајче и давала на петла, на мачку, на куче и на чеврљугу, што су били сас њу туј у воденицу. Кад је било ноћу, дојде ђавол на врата па викне: отварајте се, а петал, мачка, куче и чеврљуга одговору што гођ има све да донесе пред воденицу, па таг ће да му отвору, ђавол отидне и донесе све што је имал. Таг петал почне да поје, куче да лаје, мачка да мауче а чеврљуга да вика, ђавол се уплаши па побегне, а све што је донел остане пред воденицу. Таг пасторкиња излезне пред воденицу, па си избере најубаве дреје, та се премени и отидне [кре] маћу. Маће се не свиди што му се пасторкиња пременила, па гу питају: Куј ти даде ту премину? Бог си ми гу даде. – Таг маћа омеси кравајче од чисто брашњо па га да ћерке, па гу испрати у воденицу. Там ћерка почне да је од кравајче, ама не дава ни на мачку ни на кучку ни на петла ни на чеврљугу. Кад око половин ноћ, почне ђавол да вика на врата. Таг девојка рекне: петле, куче, маче, чеврљуго одговарајте. Они вој рекну: сама си јела па си сама и одговарај. Ђавол улезне у воденицу и удави девојку. Мајка гу је чекала чекала, па отишла у воденицу и нашла ћерку мртву.

4. Петал и мачка.

Били деда и баба па имали једну мачку и једнога петла, па ги испрате у печаловину, мачка бабе, а петал деде да печали. Путем ги сретне лисица, па ги пита куде ће д'иду. Они му кажу дек иду у печалбу, а лисица ги рекне, и ја ћу идем сас вас. – После ги сретне вук па ги пита:

куда ћете? И њему кажу куда ће, па и он пође сас њи. Така су ишли, ишли, док мачка не виде једну стару кућу, па каже на друсто: Овдека има за мен' печалована, па туј и остане. Петал, вук и лисица си отидну. – Такој су ишли још много и лисицу већем заболеше ноге. Таг вој рекне петал: укачи ми се на грбину, па ћу те носим. Лисица се укачи и петал гу је носил. Таг заболеше и вука ноге, па неје могал да иде, а лисица му рекне: укачи ми се на грбину па ћу те носим. Такој су ишли, дор нису дошли до цара. Петал скута лисицу и вука, па се уцени да служи. – Петал је бил у цара за много време. – Једанпут петал нешто згрешил и цар нареди да га врљу у царске кокошке да га убију. Таг лисица пушти лисицу та подави све кокошке. – Цар после нареди да врљу петла међу коњи, да га згазе. – Петал пушти вука па подави сви коњи и избави се. – Таг цар нареди, да га затвору у паре, да липше од глад. Петал се туј арно накљује паре, па се умртви. Цар премисли да је петал липсал, па нареди да се изврљи напоље. Петал се таг дигне и отидне дома. Туј затекне мачку, донела бабе поганца, а он донел деде паре.

Библиографија

- Антонијевић, Драгослав (1969). Тихомир Ђорђевић и његово научно дело. *Зборник за друштвене науке Матице српске* 53, 139–150.
- Барјактаровић, Мирко (1953). Др Тихомир Р. Ђорђевић и његов рад: 1868–1944. *Гласник Етнографског музеја XVI*, 256–261.
- Белић, Александар (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије са две карте*. Српски дијалектолошки зборник, књига 1. Београд: Државна штампарија краљевине Србије.
- Бошковић-Stulli, Маја (1976). Аспекти усмене комуникације и писаних текстова у усменој књижевности. *Научни састанак слависта у Вукове дане 6/2*, 35–44.
- Ђорђевић, Тихомир. *Народне умотворине у пиротском округу*. Архив САНУ, Етнографска збирка бр. 90.
- Ђорђевић, Тихомир (1899). Зашто се „Караџић“ покреће. *Караџић* 1, 1–4.
- Ђорђевић, Тихомир (1899). Белешке о фолклорним друштвима на страни. *Караџић* 1, 44–46, 105–111, 120–121, 275–278.
- Ђорђевић, Тихомир (1900). Српски фолклор. *Караџић* 2 и 3, 1–42.
- Ђорђевић, Тихомир (1933). Предговор. Увод. *Циганске народне приповетке*. Скупио Др. Тихомир Р. Ђорђевић, професор Универзитета у Београду. Београд: Књижарница Радомира Д. Ђуковића, III–VI; VII–XV.
- Ђорђевић Белић, Смиљана (2012). Методологија теренског истраживања фолклора – текстуализација усмене епике. *Српско усмено стваралаштво у ин-теркултурном коду*. Ур. Б. Сувајџић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 277–310.
- Жикић, Милена (2012). Животни пут академика Тихомира Р. Ђорђевића. *Гласник Етнографског музеја* 76, 331–338.

- Златковић, Драгољуб (2014). *Речник пиротског говора*. Том 1 и 2. Београд: Службени гласник.
- Ивић, Павле (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика: увод у штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Јанковић, Љубица С. и Даница С. Јанковић (1971). Библиографија радова Тихомира Р. Ђорђевића. *Споменица посвећена стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића*. Ур. В. Мићковић, Београд: САНУ, 33–65.
- Јовановић, Миливоје (2008). *Из народне руке и народне душе: истраживачка поетика Тихомира Р. Ђорђевића у часопису 'Караџић'*. Крушевац: Књижевни клуб „Багдала“.
- Клеут, Марија (2012). Милица Стојадиновић Српкиња као сакупљач усмено-књижевних творевина. *Из Вукове сенке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 58–79.
- Љубинковић Ненад (1984). Живот и дело Тихомира Р. Ђорђевића. *Наш народни живот*. Књ. 11, Београд: Просвета, 275–290.
- Мирчов, Светлана (2008). Писма Веселина Чајкановића упућена Тихомиру Р. Ђорђевићу током Првог светског рата. *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*. Ур. К. Марицки Гађански. Београд: Службени гласник, 234–261.
- Недељковић, Душан (1971). Етнолошко дело и личност академика Тихомира Ђорђевића. *Споменица посвећена стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића*. Ур. В. Мићковић, Београд: САНУ, 25–30.
- Новаковић, Стојан (1867). *Историја српске књижевности*. Београд: Државна штампарија.
- Новаковић, Стојан (1868). Наша стара књижевност и извори наших народних умотворина. *Вила IV*(23–29), 530–534.
- Новаковић, Стојан (1888). О задаћама (новостворене) Академије у неговању језика српског. *Годишњак СКА II*, 178–197.
- Поповић, Данијела (2007). Тихомир Ђорђевић као приређивач збирке „Циганске народне приповетке“. *Књижевна историја* 131–132, 227–244.
- Поповић, Данијела (2011а). Карактеристике и рецепција научног рада Тихомира Ђорђевића. *Годишњак за српски језик и књижевност XXIV*(11), 231–241.
- Поповић, Данијела (2011б). Допринос Тихомира Р. Ђорђевића изучавању усмене књижевности. *Годишњак Катедре за српску књижевност* 6, 283–294.
- Поповић Николић, Данијела (2017). Прилози биографији и библиографији Тихомира Р. Ђорђевића. *Philologia Mediana* 9, 625–643.
- Поповић, Павле (2000). *Народна књижевност*. Београд: Завод за уџбенике.
- Мићковић, Вукић (ур.) (1971). *Споменица посвећена стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића*. Београд: САНУ.
- ЦНП – Тихомир Р. Ђорђевић. *Циганске народне приповетке*. Београд: Књижевна радница Радомира Д. Ђуковића, 1933.
- Aarne, Antti and Stith Thompson (1961). *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Second revision. Folklore Fellows Communications, no. 184. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

- Bendix, Regina (1997). *In Search of Authenticity: the Formation of Folklore Studies*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Bošković-Stulli, Maja (1975). O rečenici usmenog pripovjedača. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, 153–174.
- Chafe, Wallace and Deborah Tannen (1987). The Relation between Written and Spoken Language. *Annual Review of Anthropology* 16, 383–407.
- Radovanović, Milorad (1988). O „nominalnom“ i „verbalnom“ stilu u jeziku. *Усмено и писано/писмено у књижевности и култури*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности, 251–260.
- Reichl, Karl (2014). The Oral and the Written: Aspects of Oral Composition, Performance, and Reception. *A Companion to British Literature*. Vol. 1. Eds. R. DeMaria Jr, H. Chang, S. Zacher. Wiley Blackwell, 1–15.
- Thompson, Stith (1966). *Motif-index of Folk-literature*. Vol. 1–6. Morton St. Bloomington: Indiana University Press.

Folktales in the Manuscript Collection of Tihomir Đorđević in the Ethnographic Collection of the SASA Archives

Marina Mladenović Mitrović

Summary

Under the number 90 in the Ethnographic Collection of the SASA Archives there is a manuscript *Narodne umotvorine u pirotskom okrugu (Oral Literature in the Pirot District)*, which was collected by Tihomir Đorđević. In addition to the folktales, which are the subject of this paper, the collection also contains epic and lyrical songs and riddles. In this article four folktales from Đorđević's collection will be analyzed and at the same time placed in the context of his folkloristic work, especially engaging in field research and editing the collection of *Ciganske narodne pripovetke (Gypsy Folktales)*. The standpoint of collector towards the material is examined and indirect data on the means of recording oral texts are briefly analyzed through their phonological, morphological, lexical, syntactic and stylistic characteristics. At the end of the paper we bring four folktales from the Ethnographic Collection, which are preceded by the remarks on Veselin Čajkanović's interventions on the text, which was partially edited by him, but never published in collection *Srpske narodne pripovetke (Serbian Folktales)* (1927).

Key words: Tihomir Đorđević, folktales, Ethnographic collection, SASA Archives, manuscripts

МА Марина Младеновић Митровић
Институт за књижевност и уметност, Београд
Е-пошта: marinamladenovic@hotmail.com

Примљено: 28. 8. 2018.
Прихваћено: 14. 10. 2018.